

PAPER DETAILS

TITLE: Islâm İktisadinin Temel İlkeleri Bağlamında Vahiy Dönemi Uygulamaları (Pazar, Para ve Ticari Akitler)

AUTHORS: Yahya Solmaz

PAGES: 97-128

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4385089>

İslâm İktisadının Temel İlkeleri Bağlamında Vahiy Dönemi Uygulamaları (Pazar, Para ve Ticari Akitler)*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 22 Kasım 2024 Kabul Tarihi: 10 Mart 2025

✉ **Yahya Solmaz**

Dr. / PhD.

Diyanet İşleri Başkanlığı / Presidency of Religious Affairs

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0000-0003-1394-3713>

yahya.solmaz@diyanet.gov.tr

Öz

İslâm iktisadı, İslâm dininin ortaya koyduğu ilkelere uygun olarak yürütülen iktisadi faaliyetleri konu edinmektedir. İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi alanda da hangi faaliyetin İslâm'a uygun, hangisinin aykırı olduğu hususu Kur'an ve Sünnet'teki naslar çerçevesinde değerlendirilir. Kur'ân-ı Kerîm'de iktisadi faaliyetlerle ilgili daha ziyade temel konulara dikkat çekilmekle yetinilmiştir. Nasların hayatla buluşması ise Hz. Peygamber'in tasarruflarında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İslâm iktisadıyla ilgili bir değerlendirme yapılabilmesi için onun bu bağlamdaki söz ve davranışlarını incelemek önem arz etmektedir. Çalışmamızda İslâm'ın iktisat anlayışına ışık tutan âyetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in pazar, para ve ticari akitlerle ilgili tasarrufları incelenmiştir. Bu bağlamda onun mevcut pazarlara yaklaşımı, yeni pazar kurulumunda koyduğu kurallar ve tedavüldeki paralar karşısındaki tutumu konu edilmiştir. Ticari akitler bağlamında da geçmişten tevarüs edilen akitleri onaylayıp onaylamadığı ve bu çerçevedeki emir ve tavsiyeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle günümüz iktisadi meselelerine temel yaklaşımın nasıl olması gerektiği hususunda ulaşılan sonuçlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Peygamber, Vahiy, İktisat, Pazar, Ticari Faaliyet.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Revelation Era Practices in the Framework of Fundamental Principles of Islamic Economics (Markets, Currency, and Commercial Contracts)*

Research Article

Received: 22 November 2024 Accepted: 10 March 2025

Abstract

Islamic economics examines economic activities conducted in accordance with the principles established by Islam. As in other domains, determining which activities conform to or deviate from Islamic teachings in the economic sphere is assessed within the framework of the Qur'an and the Sunnah, which serve as the primary sources in this field. However, the Qur'anic verses addressing economic matters primarily highlight foundational principles rather than providing detailed instructions. The practical implementation of these principles is reflected in the actions and decisions of the Prophet Muhammad (saw). Consequently, any assessment of Islamic economics requires a thorough analysis of the Prophet's words and actions within this context. The aim of this study is precisely to address this need. It investigates the Prophet Muhammad's (saw) practices and rulings concerning markets, currency, and commercial contracts. Specifically, the study examines his approach to existing markets, the principles he established for the creation of new markets, and his perspective on the currencies in circulation during his time. In the context of commercial contracts, it explores whether he approved or disapproved of contracts inherited from pre-Islamic traditions, as well as his directives and recommendations regarding these practices. Finally, the study discusses the conclusions derived from these analyses to provide guidance on how contemporary economic issues might be addressed in light of Islamic principles.

Keywords: Islamic Law, Prophet, Revelation, Economics, Market, Commercial Transactions.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

Islam, while regulating the spiritual and ritual aspects of human life, also lays out comprehensive guidelines for conduct in commercial and social spheres. Economic regulations form a crucial part of these guidelines. The concept of “Islamic economics” is understood through the conclusions derived from these regulations. In this context, it is crucial to investigate the economic developments during the early Islamic period and to examine the approach adopted by the Prophet Muhammad towards the economic structures that prevailed during his time.

To analyze the Prophet’s approach to economic activities, it is necessary to first outline the economic structure of the period. Mecca, the birthplace of Islam, was a prominent center of trade, largely due to the presence of the Ka’bah, which attracted large numbers of pilgrims and facilitated the growth of commerce. Various markets and trade fairs were regularly held, contributing to the region’s vibrant economic life. Additionally, Meccan society conducted trade expeditions, particularly to Sham (Syria) and Yemen, further expanding their commercial influence. In contrast, Medina, where the Prophet migrated and established the Islamic state, was more reliant on agriculture than trade. However, following the Prophet’s migration, Madinah also became a commercial hub.

Given the Prophet’s upbringing in Mecca, it is evident that he had considerable familiarity with trade. Indeed, historical accounts indicate that the Prophet participated in trade caravans during his youth. His experience made a positive contribution to the economic structure established in Medina after the Hijrah. Indeed, his decision not to impose taxes in the market he established in Medina and to prohibit the allocation of fixed spots in the market demonstrates his understanding of the prominent issues in the functioning of existing markets and his implementation of solutions to address them.

This study explores the Prophet Muhammad’s attitude toward the pre-existing markets and economic structures, the currencies in circulation at the time, and the commercial contracts that formed the backbone of the economic system. The central focus is to analyze the state of commerce during the Prophet’s time and to what extent the revelations altered the prevailing economic structures.

An examination of the Prophet Muhammad’s (saw) policies regarding markets and commerce reveals his emphasis on self-reliance through individual labor and his encouragement for people to start their work early in the day. This approach underscores his concern for preventing the wastage of societal labor and directing it toward productive activities. Moreover, by prohibiting usury, he

sought to ensure that capital remained active and productive. At the same time, he emphasized the importance of honesty in trade, highlighting that dishonest practices result in a loss of blessings. These measures played a pivotal role in fostering a harmonious and ethical environment in the marketplace.

The Prophet also prioritized the natural functioning of market dynamics, rooted in the balance of supply and demand, while prohibiting practices that could distort this equilibrium. Similarly, the Prophet Muhammad (saw) prohibited the practice of intercepting goods brought by producers and caravans unaware of market prices and purchasing them outside the city. This regulation was also intended to serve the same objective. Similarly, the prohibition of commercial activities during Friday prayers reflects Islam's holistic understanding of human beings, who are not merely economic agents but also individuals whose trade activities should not interfere with their spiritual responsibilities.

In monetary matters, it is evident that the Prophet did not introduce a new currency but allowed commerce to continue with the existing currencies. However, he actively intervened to address fraudulent practices involving money. The issuance of a distinct Islamic currency occurred in the period following his leadership and represented a significant step in liberating the Islamic state from the monetary dominance of foreign powers that controlled the production of existing currencies.

Regarding commercial contracts, it is evident that the Prophet did not abolish existing contracts to establish new ones but rather retained some contracts as they were, modified others, and abolished those that were irredeemable. This research aims to map out which practices the Prophet endorsed, which he reformed, and which he abolished. Each section provides an analysis of the findings and offers reflections on how Islamic economics should address contemporary economic issues. The ultimate goal of this study is to contribute to a better understanding of the fundamental principles that should guide economic behavior in Islam and to clarify what is meant by Islamic economics in the modern context.

Giriş

İktisat (اقتصاد), Arapça bir kelime olup doğru yolda olmak, aşırılıktan uzak durmak, itidalli/ölçülü ve adaletli olmak gibi anlamları içeren kâsd (قصد) kökünden türetilmiştir.¹ Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan iktisat kelimesinin türevlerinde de “ölçülü olma” anlamının belirgin olduğu görülmektedir.² Türkçe’de de “iktisatlı olmak” ifadesinin ölçülü davranmak ve savurganlıktan uzak durmak anlamında kullanılması, kelimenin kök anlamıyla dilimize geçtiğini göstermektedir. İktisat kelimesi, kökeni itibarıyla dinî inanış ve yaşantı dâhil her konuda itidalli olmayı kapsayan geniş bir anlama sahip olsa da günümüzde harcamalarda ve mali işlerde mutedil bir yol izlemeyi ifade ettiğinden “ekonomi” kavramının karşılığı olarak kullanılmış ve kavramlaşmıştır.³ Ayrıca “insanın, kıt kaynakları yönetimi, geliştirmesi ve bu kaynakları ihtiyaçlar doğrultusunda kullanmasına yönelik faaliyetleri” şeklinde tanımlanmıştır.⁴

Modern dönemdeki yaygın iktisat anlayışlarına bakıldığında insanın tüketime teşvik edildiği ve üretmek için tüketmek diye formüleştirebilen bir döngünün bu iktisadi anlayışlarda hâkim olduğu bilinmektedir. Bu sistemlerde üretimi artırmak amacıyla ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın tüketimin özendirildiği görülmektedir. Bu da insanın, kişisel menfaatini odak noktasına alarak bencil ve çevresine karşı duyarsız bir insan profilinin (homoeconomicus) meydana gelmesine sebep olabilmektedir.⁵ İslâm ise insanı yalnızca üreten ve tüketen bir varlık olarak görmediği gibi onun davranışlarının uhrevî sonuçlarının da bulunduğuna ve çevresine karşı sorumlulukları olduğuna dikkatleri çekerek, yapıp ettiklerinde dünya ve âhireti birlikte düşünüp hareket etmesini gerekli görmektedir. Bu yaklaşımın iktisat tasavvurunun da bundan azade olması düşünülemez. Dolayısıyla İslâm iktisadından söz edilirken insanın malla olan münasebetinin ilâhî rızaya uygun olarak düzenlemesinin merkezi bir yer teşkil ettiğinin vurgulanması gerekmektedir.

¹ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru sâdır, 1414), 3/353-355.

² en-Nahl 16/9; Lokmân 31/19; et-Tevbe 9/42; el-Fâtır 35/32; Lokmân, 31/32; el-Mâide 5/66.

³ Ali Rıza Gül, “İslâm İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ağustos 2010), 28.

⁴ Refik Yunus el-Mısrî, *İslâm İktisat Metodolojisi*, çev. Hüseyin Arslan (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.), 15-16.

⁵ Gül, “İslâm İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri”, 32-33.

Kur'an, insanın gerek bireysel gerekse toplumsal hayatına dönük kuralları içerdiği gibi iktisada ışık tutacak mesajlar da barındırmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak ifade etmek gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'de bir taraftan mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu vurgulanarak⁶ insanın emanetçi olduğuna dikkat çekilmekte, diğer taraftan ise insanın dünya hayatını imar ile yükümlü olduğuna işaret edilmektedir. Bu hususta şu âyet-i kerîme dikkat çekicidir: *“Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık”*.⁷ Bazı müfessirler, “kimlerin daha güzel amel edeceğini” cümlesini, “أيهم أصلح فيما أوتي من المال” yani “kimlerin kendisine verilen malı daha iyi yöneteceğini” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁸ Buna göre Müslüman, kendisine verilen malı en güzel şekilde yönetmekle sorumlu tutulmuş ve bunun dünya imtihanının bir parçası olduğunu bilerek sorumlu davranmaya teşvik edilmiştir.

Kureyş Sûresi bağlamında da yukarıdakine benzer bir değerlendirmenin yapılması mümkündür. Nitekim bu sûrede Kureyş kabilesinin yaz ve kış mevsimlerinde kervanlar aracılığıyla yaptıkları ticaretin bir nimet olduğuna atıfta bulunulduktan sonra *“Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin (Kâbe'nin) rabbine kulluk etsinler.”*⁹ denilerek konu kulluk ile ilişkilendirilmiştir. O halde İslâm'a göre insan, bir taraftan ticari ve ekonomik faaliyetlerini geliştirerek dünyadaki yaşantısını düzene koymakla yükümlüyken diğer taraftan ise davranışlarında ilâhî rızaya uygun hareket etmekle sorumlu tutulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de insanın yeryüzünde halife olarak yaratıldığı¹⁰ vurgusu da bu bağlamda değerlendirilebilir.¹¹ Zira konuyla ilgili âyetlerde bahsi geçen halifelik, insanlara kutsallık atfetmekten ziyade yeryüzünde Allah'ın rızasına uygun tasarruflarda bulunmasını gerekli kılarak sorumluluklarını ortaya koymaktadır.¹² Bu da insanın, heva ve hevesi peşinde koşan bir varlık değil, aksine âhîret hayatının bilincinde ve ilâhî rızaya uygun davranan bir varlık olarak tasavvur edilmesini gerektirmektedir. İslâm'da yukarıdaki şekilde tasavvur edilen insana, bu konumuna uygun olarak *“Helâl ve temiz rızıklardan yiye.”*¹³ meâlindeki âyetlerle helal kazançla geçinmesi emredilmektedir.

⁶ Âl-i İmrân 3/26.

⁷ el-Kehf 18/7.

⁸ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîf* (b.y.: y.y., 1430), 13/529.

⁹ el-Kureyş 106/1-4.

¹⁰ el-En'âm 6/165; el-Bakara 2/30; es-Sâd 38/26.

¹¹ Ebü 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 2/389.

¹² Yahya Solmaz, *İslâm'da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmü's-sultâniyye) Yürütme ve Yargı Kurumları* (Ankara: Kitab Yayınları 2023), 58-60.

¹³ el-Bakara 2/168; el-Mâide 5/88; el-Enfâl 8/69; en-Nahl 16/114.

İslâm iktisadı bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'de bazı temel ilkelere temas edilmiş olmakla birlikte detaylı düzenlemeler Hz. Peygamber'in tasarruflarıyla ortaya konulmuştur. Dolayısıyla onun yaşadığı toplumda mevcut olan ticari faaliyetlerle ilgili tasarruflarının analizi önem arz etmektedir. Bu da esasen dönemin iktisadi yapısının bütün boyutlarıyla ortaya konulmasını ve Hz. Peygamber'in konuyla ilgili tüm tasarruflarının geniş ve detaylı bir şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ancak mesele bu haliyle bir makale sınırlarını aşacağından çalışma kapsamının daraltılmasına ihtiyaç vardır. Bu sebeple çalışmamız; dönemin pazarları, tedavülde bulunan paralar ve akitlerle ilgili düzenlemeler başlıklarıyla sınırlandırılacaktır. Yeni para basımı konusunda olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde köklü değişimlerin yaşanmadığı hususlarda râşid halifeler ve sonrasında meydana gelen değişimlere de dikkat çekilecektir. Zikri geçen konular incelendikten sonra buralardan çıkarılacak sonuçlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

İslâm iktisadı ve temellendirilmesine ilişkin literatürde geniş bir çalışma yelpazesi bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı, İslâm iktisadını yalnızca Kur'an'daki temeller üzerinden ele alırken, bazıları genel ilkeler düzeyinde değerlendirmeler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, kimi araştırmacılar belirli konulara odaklanırken, diğerleri bu konuları daha geniş bir bağlamda ve çeşitli diğer unsurlarla birlikte incelemektedir. Ayrıca sahabe dönemindeki sosyal ve ekonomik yapıyı genel bir bakış açısıyla ele alan çalışmalar da literatürde yer bulmaktadır.¹⁴ Öte yandan İslâmî finans alanına yoğunlaşan çalışmaların sayısının da dikkate değer olduğu görülmektedir. Tüm bu katkılar alanı zenginleştirse de pazar/piyasa, para ve ticari akitler gibi konuları müstakil olarak ele alan makale düzeyinde kapsamlı bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu makale, söz konusu eksikliği gidermek amacıyla, vahiy döneminde pazar, para ve ticari akitlere ilişkin düzenlemeler ile bu düzenlemelerden çıkarılabilecek temel ilkeleri sistematik bir şekilde sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, özellikle İslâm iktisadı alanında araştırma yapanlar için bir katkı sunmayı amaçlamakta ve bu bağlamda ilgili konulara dair özet bilgiler ile analitik çıkarımları bir araya getirmeyi hedeflemektedir.

¹⁴ Konuyla ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır: Gül, "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri", 28-78; Abdullah Çolak, "İslâm'ın İktisâdî Prensipleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (Ağustos 2003), 29-49; Fatma Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016); Hüseyin Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011); Ömer Faruk Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/59 (Temmuz-Aralık 2020), 196-202; Oğuzhan Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66 (Haziran 2024), 63-87; Rifat Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslami Araştırmalar Dergisi* 25/1 (Haziran 2014), 28-38.

1. Vahiy Dönemi İktisadi Uygulamaları ve Analizi

Hız. Peygamber'in hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği Mekke, tarıma elverişli topraklara sahip olmadığından ekonomisi ağırlıklı olarak ticarete dayanıyordu. Yılın çeşitli zaman dilimlerinde kurulan panayırlar aracılığıyla aktif bir ticari hayat söz konusuydu. Hac ibadeti de bu ticaret faaliyetlerine vesile kılınmış ve aralarında adeta bir bütünleşme sağlanmıştı. Mesela Ukâz panayırı Tâif yakınlarında Zilkade ayının başında kurulur ve yirmi gün boyunca devam ederdi. İnsanlar önce buraya gelir hem ticari faaliyetlerini yürütür hem de şair ve edebiyatçılar burada halka hitap ederek şiirlerini okur ve maharetlerini sergilerlerdi. Bundan sonra ise aynı ayın son on gününde kurulan Mecenne panayırına geçerlerdi. On günü de burada geçirdikten sonra Zilhicce ayının başında kurulan Zülmecâz panayırına giderlerdi. Minâ yakınlarında bulunan bu pazarda ayın sekizinci (terviye) gününe kadar ticari faaliyetlerini sürdürür, buradan ise Minâ'ya ve akabinde Arafat'a intikal ederlerdi.¹⁵ Böylelikle hac ibadeti aynı zamanda önemli ticari faaliyetlerin vesilesi olmaktaydı.

Hız. Peygamber de içine doğduğu toplumun bir ferdi olarak ticaretle uğraşmış ve gençliğinde ticaret kervanlarına da iştirak etmiştir. Bu sayede ticari faaliyetlerin nasıl işlediğine bizzat tanık olarak iktisadi hayatla ilgili bilgi ve tecrübeler edinmiştir.¹⁶ Onun bu tecrübesi ilâhî vahyin hayatla buluşması bağlamında önemli bir yer teşkil etmiştir. Şimdi sırasıyla Hız. Peygamber'in pazar, para ve bir kısım ticari akitlerle ilgili tasarruflarına yer verilecektir.

1.1. Pazar/Piyasa ve Bununla İlgili Düzenlemeler

Cahiliye döneminde Arap yarımadasında ticaretin kalbi panayır ve pazarlarda atmaktaydı. O dönemde sürekli olarak devam eden pazarlar bulunduğu gibi belirli mevsimlerde kurulan panayırlar da mevcuttu. Panayırlar içinde en meşhur olanı, Tâif yakınlarında kurulan Ukâz panayırı idi. Buna ilaveten Mekke civarında Mecenne ve Zülmecâz isminde panayırlar da vardı. Medine'de ise Beni Kaynukâ' Yahudilerine ait pazar ile Medine yakınlarında bulunan Bedir pazarı öne çıkmaktaydı.¹⁷

Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde orada mevcut bulunan ve daha çok Yahudilerin etkin olduğu pazarlarda ticari faaliyetlerini yürüttüler.¹⁸ Ancak bu pazarlardaki faaliyetlerin dinî hassasiyetlere uygun

¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdat: y.y., 1993), 7/365-380, 376-377, 385-386; Ayrıca bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003), 2/944-950.

¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/957.

¹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/365-380, 376-377, 385-386; Ayrıca bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/944-950.

¹⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tâvki'n-Necât, 1422), "Büyü", 1;

yapılmaması¹⁹ vb. sebepler yeni bir pazar ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. Esasen Müslümanların pazar sahiplerinin hegemonyasından kurtulup kendi standartlarını uygulayabilecekleri bir iktisadi yapı kurmaları da buna bağlıydı.

Hız. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde siyasi hâkimiyeti tesis için bazı ilim adamlarınca günümüze ulaşan ilk yazılı anayasa olarak nitelendirilen “Medine Vesikası”nı düzenlemiş²⁰, mescid inşa etmiş ve hemen ardından ikinci müessese olarak, Müslümanların hâkimiyeti altında olan serbest bir piyasa oluşturmak için de “Medine Pazarı”nı kurmuştur.²¹ Ekonomik hayatı Medine'deki Yahudilerin kontrol ve baskısından kurtarmayı da amaçlayan bu adım için Hız. Peygamber ilk olarak bir çadır kurdurmuş ancak Yahudilerin ileri gelenlerinden Ka'b b. Eşref'in (ö. 3/624) çadırın iplerini keserek bu teşebbüsü sabote etmesi üzerine daha geniş bir alanı pazar yeri olarak tahsis etmiştir.²²

Hız. Peygamber, kurduğu bu pazarda satıcıların sabit yer edinmesine izin vermemiş²³ ve pazardan vergi alınmasını da yasaklamıştır.²⁴ Buna ilaveten onun piyasaya dair çeşitli emir ve yasakları da söz konusu olmuştur. Nitekim bir taraftan veren elin alan elden üstün olduğunu ifade edip²⁵ erken vakitlerde işe koyulanlara işlerinin bereketli olması için duada

Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrisî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye ve'l-'amâlât ve's-şınâ'ât ve'l-metâcîr ve'l-hâletü'l-'ilmiyye elletî kânet 'alâ 'ahdi te'sisi'l-medeniyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-münevvereti'l-'aliyye'* (Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.), 2/8-9.

¹⁹ Bk. Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1420/2000), 8/212; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/389-394.

²⁰ Geniş değerlendirme için bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 11-16, 19 82, 85-87, 121; Solmaz, *İslam'da Yönetim Hukuku*, 17-18, 21.

²¹ Abdullah Çolak, “İslâm'ın İktisâdî Prensipleri”, 31.

²² Cengiz Kallek, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/195; Fatma Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, 90-92, 291; Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, 137-138.

²³ Ebû Hâfş 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mısrî İbnü'l-Mülakḳın, *et-Tavdîḥ li şerḥi'l-Câmi'i ş-şahîḥ* (Dimaşk: y.y., 1429/2008), 16/18; Baysa, 138-139. İleride de izah edileceği üzere bu tedbir, ticari hayatın erkenden başlaması, tekellülüğün oluşmaması gibi maslahatlara dayanmaktadır. Bu tür kararlar, yöneticilerin maslahata uygun olarak vereceği ve değişime açık olan tasarruflar arasındadır. İslam tarihinde aksi uygulamaların bulunması da bu çerçevede anlaşılmalıdır.

²⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arnaûṭ (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009), “Ticârât”, 40. Kaynaklarda Ukâz panayırında da vergi alınmadığı nakledilmektedir. Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/377, 379. Medine pazarından vergi alınmaması hususu, ileride izah edileceği üzere kurulan yeni pazarın diğer pazarlarla rekabet etmesi için kolaylık sağlayan bir düzenleme olarak görülmektedir.

²⁵ Buhârî, “Zekât”, 18.

bulunmakla²⁶ çalışmayı teşvik etmiş; diğer taraftan “Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir.”²⁷ hadisiyle de emeğin önemine vurgu yapmıştır. “Bir Müslümanın diktiği ağaçtan veya ektiği ekinin insan, hayvan ve kuşların yediği şeyler, o Müslüman için birer sadakadır.”²⁸ rivayeti de üretimi teşvik anlamında dikkat çekicidir.

Ayrıca Hz. Peygamber “Sizden birinizin urganını alıp sırtında odun getirip satması, başkasından -bir şey versin ya da vermesin- dilenmesinden daha hayırlıdır.” buyurarak dilencililiğin nahoş bir şey olduğunu vurgulamıştır.²⁹ Hz. Ömer de Müslümanların pazarda aktif olmadıklarını görünce onları uyarmış ve ellerindeki malın yeterliliğine güvenip ticarete iştirak etmedikleri takdirde ticareti elinde tutanlara muhtaç hale geleceklerini beyan edip onları ticaret yapmaya teşvik etmiştir.³⁰

Yukarıdaki genel emir ve tavsiyelere ilaveten ticarete dürüstlüğü önemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber, ortakların birbirlerine ihanet etmedikleri sürece ticaretlerinin bereketli olacağını ifade etmiş,³¹ “Dürüst, sözüne ve işine güvenilen tüccar nebiler, sıddıklar ve şehitlerle birliktedir.”³² buyurarak meselenin önemine dikkat çekmiştir.

Diğer yandan Hz. Peygamber ticaret mallarının pazara sevk edilmesini teşvik etmiş, bu bağlamda stokçuluk ve karaborsacılığı yasaklamıştır.³³ Bu çerçevede bir taraftan pazarda fiyat tahdidinde bulunması teklifine karşı çıkarken³⁴ diğer taraftan câhiliyede mevcut olan ve gerçek anlamda alıcı olmayanların alışverişi kızıştırmaları şeklindeki neceşi³⁵ ve başkasının pazarlığı üzerine pazarlık yapmayı yasaklamıştır.³⁶ Hz. Peygamber’in, ticaret kervanlarının şehir dışında karşılanarak mallarının satın alınması gibi piyasayı bozucu etkiye sahip uygulamalardan sakındırması da³⁷ bu kapsamdaki tasarrufları arasındadır.

²⁶ Tirmizî, “Büyü”, 6; İbn Mâce, “Ticârât”, 41.

²⁷ Buhârî, “Büyü”, 15; İbn Mâce, “Ticârât”, 1.

²⁸ Buhârî, “Müzârâa”, 1.

²⁹ Buhârî, “Büyü”, 15; İbn Mâce, “Ticârât”, 25.

³⁰ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 2/18.

³¹ Nitekim bir kudsî hadiste “Allah buyurdu ki: Biri diğerine hıyânet etmediği sürece iki ortağın üçüncüsü benim, fakat hıyânet edildiği anda aralarından çekilirim” buyurulmaktadır. Ebû Dâvûd, “Büyü”, 27.

³² Ebû İsmâ Muḥammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Büyü”, 4; İbn Mâce, “Ticârât”, 1.

³³ İbn Mâce, “Ticârât”, 6; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/399-400;

³⁴ Tirmizî, “Büyü”, 73.

³⁵ Buhârî, “Büyü”, 60. Ebû'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-maṭlab fî dirâyeti'l-meṣṣeh*, thk. Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb (b.y.: y.y., 1428/2007), 5/436; Aynî, *el-Binâye*, 8/211; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/946.

³⁶ Buhârî, “Büyü”, 70; Aynî, *el-Binâye*, 8/211-212.

³⁷ Buhârî, “Büyü”, 68-70.

Vahiy döneminde bütün bunlarla birlikte pazardaki malların kalite kontrolleri yapılmış ve pazarda etkin bir denetim sürdürülmüştür. Nitekim Allah Resûlü'nün pazarda dolaşırken bir buğday yığımına elini daldırdığı ve iç kısmının ıslak olduğunu görünce “İslak kısmı üste koymak gerekli değil miydi?”; “Müslümanlar arasında aldatma olamaz! Bizi aldatan, bizden değildir!”³⁸ gibi ifadelerle uyarıda bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Sonrasında râşid halifelerin de aynı yöntemi benimsediği görülmektedir. Hatta bu amaçla pazarlara görevliler atanmıştır. Bunlar arasında bir kadın olarak Şifâ bint Abdillâh'ın (ö. 20/641) da görevlendirildiği bilinmektedir.³⁹ Daha sonra tesis edilen Hisbe Teşkilatı da bu uygulamaya dayandırılmıştır.⁴⁰ Yine vahiy döneminde cuma namazı ile yükümlü olanların cuma vaktinde alışveriş yapmaları yasaklanmış⁴¹ ve Allah katında ticaretten daha hayırlı şeylerin de bulunduğu vurgulanarak cuma namazını bırakıp ticarete yönelenler yerilmiştir.⁴²

1.1.1. Değerlendirme

Hizmet Peygamber'in pazar ve piyasa konusundaki tutumuna baktığımızda, günümüze de rehberlik eden uygulamalarının dikkat çekici olduğu görülmektedir. Yukarıda değinilen bu uygulamalardan şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Toplumsal iş gücünün israf edilmeyip üretime kanalize edilmesi önemsenmiştir.

Hizmet Peygamber'in kişinin kendi emeğiyle geçinmesini teşvik edip dilencililiği yasaklaması ve insanların erkenden işlerine koyulmalarını bereketle ilişkilendirmesi bunu göstermektedir.

2. Pazarda tekelleşme önleme ve Müslümanların rekabet gücünü artırmaya dönük düzenlemeler yapılmıştır.

Hizmet Peygamber'in, kurulan yeni pazarda erken gelenin istediği yerde tezgâh açma hakkına sahip olduğunu vurgulaması ve pazardan vergi alınmamasını karara bağlaması bu kapsamdaki tasarruflarına örnek teşkil etmektedir. Nitekim birinci husus, pazarda imtiyazlı bir sınıfın oluşmasını engelleme, piyasanın erken açılmasını sağlama

³⁸ Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1374/1955), “İmân”, 164.

³⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-'İstî'âb fî ma'rifeti'l-'aşhâb*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1413/1992), 4/1868-1869.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Solmaz, *İslam'da Yönetim Hukuku*, 304 vd.

⁴¹ el-Cuma 62/9

⁴² el-Cuma 62/11.

ve ticari hayattaki canlılığı artırma işlevi görmüştür.⁴³ İkinci husus olan pazardan vergi alınmaması ise bir taraftan ekonomik olarak zor durumdaki Müslümanlara köklü rakip pazarlara karşı rekabet etme imkânı sunarken, diğer taraftan fiyatları düşürmesi sebebiyle bu pazara rağbeti artırmıştır.⁴⁴ Özetle bu tasarruflar, ticari hayatın erkenden başlaması, tekelciliğin oluşmaması ve Müslümanlara rekabet imkânının sunulması gibi maslahatlara dayanmaktadır. Bu da pazarın kurulduğu beldenin yöneticilerinin iktisadi hayatta düzeni sağlamak ve canlılığı temin etmek amacıyla çeşitli tedbirler almakla ilgili yükümlülüklerini hatırlatıcı niteliktedir. Ancak bu tür kararlar, yöneticilerin maslahata ve adalete uygun vereceği değişime açık tasarruflar kapsamındadır. Zira zikri geçen maslahatlar, bazen yukarıdaki tedbirlerle sağlansa da dönemin şartlarına göre değişkenlik arz edebilmektedir. Gerek İslâm tarihinde gerekse günümüzde farklı teamüllerin söz konusu olması da bu çerçevede anlaşılmalıdır. Ancak burada yöneticilerin toplum hakkındaki tasarruflarının, maslahatı gözetme esasına bağlı olduğu şeklindeki genel kural⁴⁵ hatırlanmalı ve yapılacak tasarrufların bu kurallara uygunluğu gözetilmelidir.

3. Pazarda çalışma ve iş barışının tesisi için dürüstlüğe vurgu yapılmış ve hileli davranışlardan sakındırılmıştır.

Hz. Peygamber'in, ticarete dürüstlüğün önemini vurgulayıp aykırı davranışları bereketi götüren unsurlardan sayması, Kur'ân-ı Kerîm'de de "Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin"⁴⁶ gibi emirlerin yanında ölçü ve tartıda hile yapanların kınanması⁴⁷ bu bağlamda dikkat çekmektedir.

4. Pazar ve piyasaya giriş-çıkışlara serbestiyet tanınmıştır.

Hz. Peygamber'in farklı pazarlarda alışverişi yasaklamayıp⁴⁸ gayrimüslimlerle ticarete de bir beis görmemesi onun piyasaya giriş ve çıkışta serbestiyet tanıdığına işaret etmektedir. Bu da bugünkü iktisat

⁴³ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, 90-92.

⁴⁴ Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, 138-139.

⁴⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 121; Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâîr alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 104.

⁴⁶ el-Bakara 2/188.

⁴⁷ el-Mutaffîfîn 83/1-6.

⁴⁸ Nitekim İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur." meâlindeki âyet, Müslümanların câhiliye çarşılarında ticaret yapmanın günah olabileceğini düşünmeleri üzerine nazil olmuştur. el-Bakara 2/198; Buhârî, "Büyü", 35.

biliminde “mobilité koşulu”⁴⁹ olarak ifade edilen üretici ve tüketiciler için piyasaya giriş ve çıkışta bir engel konulmaması kuralını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla onun yeni bir pazar kurmasının, toplumun diğer kesimlerini dışlamak değil, tekelciliği kırmak ve rekabetçi bir yapı oluşturmak gibi amaçlar taşıdığını söylememiz gerekir.

5. Piyasanın arz-talep dengesi çerçevesinde doğal mecrasında oluşması esas kabul edilmiştir.

Hız. Peygamber’in piyasaya müdahale sayılabilecek uygulamalara karşı çıkması buna işaret etmektedir. Bu hususu şu maddeler altında ele almamız mümkündür:

a. Hız. Peygamber bir taraftan narh/tes’îr (bir mal veya hizmet için devletin fiyat kontrolü) teklifine karşı çıkıp serbest piyasanın oluşması için adım atarken diğer taraftan karaborsacılık (ihtikâr) ve alıcı olmayanların alışverişi kısıtırmaları (neceş) gibi uygulamaları yasaklayarak pazarı, piyasayı bozucu etkenlerden korumaya çalışmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki onun bu tasarrufu, piyasanın sağlıklı işlemlerini sağlamak amacıyla. Piyasanın dengesini bozacak durumların gelişmesi halinde piyasayı sağlıklı işleyişine döndürmek amacıyla gerekli hale gelen müdahaleler ise yasaklama kapsamında değerlendirilmemektedir.

b. Hız. Peygamber’in, üretici veya tüccarın, şehir dışında karşılanarak mallarının satın alınmasını (telakkî’r-rukban, telakkî’l-celeb) yasaklaması da piyasaya müdahaleyi önlemeye dönük diğer bir tedbirdir. Zira bu uygulamada şehirli tüccar, piyasadan haberdar olmayan köylüden veya kervandan ucuza mal satın alarak üreticiye zarar verdiği gibi malı deposunda bekletip daha pahalıya satmak suretiyle de hem halkın ihtiyaçlarına erişmesini geciktirmiş hem de piyasanın bozulmasına sebep oluyordu.⁵⁰ Hız. Peygamber’in, kişinin satın aldığı bir malı teslim almadan satmasını yasaklaması da⁵¹ bu bağlamda yorumlanmıştır. Zira böyle bir akitte malın teslim edilmeden önce birden fazla kez el değiştirmesi söz konusu olacağı için malın fiyatının nihai tüketiciye ulaşmadan yükselmesi söz konusudur ki bu da piyasayı bozucu bir etkiye neden olur.⁵²

⁴⁹ Bk. Zeynel Dinler, *İktisada Giriş* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım 2014), 75.

⁵⁰ Cüveynî, *Nihâye*, 5/439; Aynî, *el-Binâye*, 8/212-213.

⁵¹ Buhârî, “Büyû”, 54.

⁵² Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, 165. Ayrıca malın helak olması durumunda malı elinde bulunduran ilk sahibinin tazminle yükümlü olması da bunun yasaklanmasında bir diğer etkidir. Cüveynî, *Nihâye*, 5/172; Aynî, *el-Binâye*, 8/247.

6. Piyasada şeffaflığı sağlamaya dönük uygulamalar söz konusu olmuştur.

Hz. Peygamber'in, piyasadaki fiyat hareketliliğinden habersiz üretici veya tüccarın şehir dışında karşılanarak mallarının satın alınmasını yasaklamasının⁵³ bir amacı da budur. Burada şehre mal getiren üretici ve tüccarın pazardaki fiyatlardan haberdar olmasının sağlanması hedeflenmektedir. Bu da üretici ve tüketicilerin piyasadaki fiyat hareketliliği dâhil her türlü bilgiye sahip olmaları anlamındaki "açıklık koşulu"nu⁵⁴ akla getirmektedir. Nitekim kervanları karşılayıp onların piyasadan haberdar olmasına fırsat vermeden mallarını satın almak bu koşulun ihlali anlamına gelmektedir.

7. Normatif iktisat kapsamında değerlendirilebilecek tasarruflar söz konusudur.

İslâm'da arz ve talebe göre piyasanın şekillendiği, tekelliliğin önlenmesine yönelik tedbirlerin alındığı, güven esasına dayalı dürüstlük ve adaletin hâkim olduğu bir iktisadi hayatın temel ilkeleri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda ticarete helal-haram sınırlarına riayet, hile ve aldatmadan kaçınmak, ahde vefa vb. ahlâkî erdemlere uymak suretiyle yapılan işlemlerin uhrevî sevaba da vesile olacağı bir sistem ön görülmektedir. Yukarıdaki hususlarla birlikte cuma vaktinde alışverişin yasaklanması, faizli işlemlere müsaade edilmemesi vb. kural koyan yönleriyle İslâm iktisadının normatif iktisat⁵⁵ kapsamında değerlendirilebilecek unsurlar taşıdığı ifade edilmelidir. Pazar yerinin denetlenmesi de bu bağlamda yorumlanmaya açıktır. Bu da İslâm iktisat anlayışında insanın yalnızca üretip tüketen bir varlık olarak görülmediğini ortaya koyarak dünya ve âhiret dengesini kuran ve bunu her alanda gözetken insan tasavvurunun iktisadi alana nasıl yansıyacağına ışık tutmaktadır.

1.2. Para İle İlgili Düzenlemeler

Hiç şüphesiz para, iktisadi hayatta ciddi kolaylıklar sağlayan temel buluşların başında gelmektedir. Onunla trampa/takas uygulamasının getirdiği zorluklar ortadan kalkmış, bu da ticari hayatın gelişimine olumlu katkı sağlamıştır. Hz. Peygamber dönemine bakıldığında onun içine doğduğu toplumda takas işlemlerinin yanında parayla alışverişin de

⁵³ Buhârî, "Büyü", 68-70.

⁵⁴ Dinler, *İktisada Giriş*, 76.

⁵⁵ Günümüzde iktisat bilimi *pozitif iktisat* ve *normatif iktisat* olarak iki ana dala ayrılır. Pozitif iktisat ekonominin işleyiş mekanizması ile ilgili konuları, normatif iktisat ise ekonomiyi yönlendirme, düzenleme ve hatta kural koyma ile ilgili konuları kapsar. Bk. Dinler, *İktisada Giriş*, 27.

yaygın olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde bu toplumun kendine özgü bir para birimi mevcut olmadığından Bizans altın dinarı ile İran gümüş dirhemi para olarak piyasalarda yaygın olarak kullanılmaktaydı. Buna ilaveten Mekke’de Yemen dirheminin, Güney Arabistan’da ise ayrıca Mısır ve Habeşistan paralarının kullanıldığı da nakledilmektedir. Yine bu coğrafyada altın ve gümüşün yanı sıra demir ve diğer madenlerden mamul paralar da varlığını sürdürmüştür.⁵⁶ Hz. Peygamber risâletle görevlendirildiğinde bazı usulsüzlükleri ortadan kaldıracak birtakım tavsiyelerde bulunmakla birlikte bu paralarla ticaret yapılmasını yasaklamamıştır. Râşid halifeler döneminde de bu paralarla alışverişin sürdürüldüğü bilinmektedir.⁵⁷

İslâm devletinde parayla ilgili ilk önemli gelişme Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde yaşanmıştır. Nitekim farklı dirhem türlerinin piyasada yer etmesi, hem beytül-mâl gelirlerinin toplanmasında hem de insanlar arasındaki muamelelerde karışıklığa sebep olduğundan paraların standardizasyonu gündeme gelmiştir. Bu çerçevede bir dirhem kaç miskal altına karşılık geldiği belirlenmiş ve 10 dirhem gümüş ağırlığının 7 miskal altın ağırlığına karşılık geleceği standart bir ölçü olarak kabul edilmiştir.⁵⁸ Ayrıca mevcut paranın üzerine İslâmî semboller nakşedilmiştir. Bu çerçevede Hz. Ömer’in hicretin 18. senesinde bazı paralara “elhamdülillâh”, bazılarına ise “lâ ilâhe illallâh” yazdırıldığı rivayet edilmektedir.⁵⁹ Bu dönemde gündeme gelen bir diğer husus da deve derisinden itibari para basılması meselesidir. Nitekim Hz. Ömer piyasada para darlığı oluşması sebebiyle deve derisinden dirhem imal etmeyi istemiş ancak yaptığı istişareler neticesinde bundan vazgeçmiştir.⁶⁰

Hz. Ömer döneminden sonra parayla ilgili en büyük gelişme Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminde olmuştur. O,

⁵⁶ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 448-450; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: y.y., ts.), 237; Muhammed b. el-Huseyn İbnü'l-Ferra' Ebü Ya'la el-Ferrâ', *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Beyrut: y.y., 1421/2000), 180-181; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/487, 495-496.

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 448-450; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/496.

⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 135, 236-237; Ebü Ya'la, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 175, 178-179; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ - Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 6/148-149; Uslu, “İslâm Hukukunda Para Birimleri”, 30-31.

⁵⁹ Yine Hz. Osman’a biat edildiğinde onun da dirhem bastırıldığı ve üzerine “Allahu ekber” ifadesini nakşettiği nakledilmektedir. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/497-500.

⁶⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 452; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/497; Tekdoğan, “İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar”, 196, 202; Kundak, “İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi”, 69.

yeni ölçülere göre dinar ve dirhem bastırmıştır.⁶¹ Bazı kaynaklarda Hz. Ömer, Hz. Osman (ö. 35/656) ve sonrasındaki bazı yöneticilerin dirhem bastırdıklarına dair rivâyetler mevcut olsa da⁶² İslâm tarihinde ilk para basanın Abdülmelik b. Mervân olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır.⁶³ Bir başka ifadeyle şekil, nakış ve ağırlık olarak Müslümanlara özgü ve umumi bir şekilde piyasalara hâkim olan ilk paranın, Abdülmelik b. Mervân tarafından hicrî birinci asrın son çeyreğinde basıldığı kaydedilmektedir.⁶⁴ Piyasaya hâkim olan bu paralar altın ve gümüşten imal edilen dinar ve dirhemlerdi. Bunun dışında tarihte fülûs adı verilen paralar da mevcuttu.⁶⁵ Bakır vb. maddelerden üretilen değeri düşük bu paralar genel ekonomik durumu yansıtmadığından çalışmamızda incelemeye konu edilmemiştir.

Hz. Peygamber döneminde dirhemden kırparak ağırlığını azaltmak tağşiş kapsamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda onun, paranın gramajıyla oynayıp alım gücünü azaltmayı yasakladığı rivâyet edilmektedir.⁶⁶ Bu konu o derece önemsenmiştir ki, Said b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) dirhemlerden kırpan kişileri duyunca "Bu yeryüzünde fesat çıkarmak kabilindendir" dediği nakledilmektedir.⁶⁷ Dönemin asıl paralarının altın ve gümüş madenlerinden mamul olduğu hatırlanacak olursa yapılan kırpma işleminin hem haksız kazanç sağlamak hem de piyasanın genel akışına hâlel getirmek gibi olumsuzluklara sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni standartlara göre para basımı gerçekleşikten sonra devletin belirlediği standartlara aykırı para basmak yasaklanmıştır. Rivâyet

⁶¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 449.

⁶² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, 238; Ebû Ya'la, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, 181; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk*, 6-147-148; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/497-500.

⁶³ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 5/229; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 448; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târihu'l-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 6/256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk*, 6/147-148.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/229; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 449-450; Taberî, *Târih*, 6/256; Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, 237-238; Ebû Ya'la, *el-Ahkâmu's-sultânîyye*, 180-181; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk*, 6/147-148; Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", 31-32; Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi", 69.

⁶⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/985-986; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 196, 202; Kundak, "İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi", 69.

⁶⁶ Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arnaûṭ (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Büyü" 50; İbn Mâce, "Ticârât", 52.

⁶⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 452.

edildiğine göre Abdülmelik b. Mervan, belirlenmiş standartlara aykırı basım yapan birini görünce onu cezalandırmıştır.⁶⁸ Yine Ebân b. Osman'ın (ö. 105/723) Medine valisiyken dirhemden kırpanlara ceza verdiği,⁶⁹ Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) de resmi ölçülere aykırı basım yapanları hapsedmek dâhil çeşitli şekillerde cezalandırdığı nakledilmektedir.⁷⁰ Bu kapsamda dirhem'in ancak darphanede ve sultanın izniyle basılması gerektiği ilke olarak benimsenmiştir.⁷¹

1.2.1. Değerlendirme

Hiz. Peygamber, mevcut paraların kullanımına kısıtlama getirmemiş ve ticari hayat bu paralar üzerinden devam etmiştir. Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde de bu hususta bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Hiz. Ömer dönemine gelindiğinde ise küçük çaplı para basımından söz edilse de ticari muamelelerde eski paralar kullanılmaya devam edegelmiş ve piyasaya hâkim olacak şekilde Müslümanlara özgü yaygın bir para basımı Abdülmelik b. Mervân döneminde gerçekleşmiştir. Hiz. Ömer'in, dirhemlerin Sâsânîlerdeki kalıbına göre basılıp üzerine İslâmî yazılar yazılmasını emrettiğine dair nakiller de⁷² Abdülmelik öncesi dönemdeki para basımının, mevcut paranın aynı ölçülere göre basılıp üzerine İslâmî semboller nakşedilmesinden ibaret olduğu anlamına gelmektedir.

Parayla ilgili Hiz. Peygamber döneminde köklü değişimler söz konusu olmadığından burada Hiz. Peygamber dönemi, râşid halifeler ve sonrası dönemle birlikte değerlendirilecektir. Bu bağlamda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Hiz. Peygamber yeni bir para ihdas etmek yerine parayla ilgili hileli yol ve yöntemlere müdahaleye öncelik vermiştir. Onun mevcut mübadele araçlarında haksızlığa sebep olan para kırmayı yasaklaması⁷³ buna işaret etmektedir. Sahâbenin gümüş miktarı azaltılmış dirhemlere karşı olumsuz tavır sergilemesi ve bu türden paraları eriterek gümüşe çevirmeleri de aynı hassasiyetin bir sonucudur.⁷⁴ Hiz. Ömer döneminde para standardizasyonunun yapılması da hileli yol ve yöntemler karşısında alınan bir diğer tedbir olarak karşımıza

⁶⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 451-452.

⁶⁹ Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 239.

⁷⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 451.

⁷¹ Ebû Ya'la, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 299.

⁷² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/497-500.

⁷³ Ebû Dâvûd, "Büyü", 50; İbn Mâce, "Ticârât", 52.

⁷⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 451; Ebû Ya'la, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 181; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/502.

çıkılmaktadır. Zira farklı gramajlardaki dirhemlerin aynı anda tedavülde olmasının hem ticarî muamelelerde hem de beytül-mâl gelirlerinde sebep olduğu karışıklıklar bu şekilde giderilmiştir. Abdülmelik b. Mervân'ı para basmaya sevk eden etkenlerden biri de bu olmuştur.⁷⁵

2. İtibari para basımı gündeme gelmiştir. Hz. Ömer'in deve derisinden dirhem basmayı düşünüp konuyu istişareye açması bunun bir göstergesidir. Her ne kadar onun bu düşüncesi hayata geçmemişse de böyle bir teşebbüsün varlığı İslâm tarihinde itibari para basma fikrinin ne zaman ortaya çıktığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Hz. Ömer'in konuyla ilgili yaptığı istişareler neticesinde kendisine dinî bir argümanla karşı çıkılmayıp “o zaman deve kalmaz” şeklinde mukabelede bulunulması ve para basma fikrinden bu gerekçeyle vazgeçilmiş olması⁷⁶ konunun dinî açıdan da müsamahalı bir alan olduğunu göstermektedir. İslâm coğrafyasında altın ve gümüş dışındaki madenlerden yapılan fülûs adlı itibari paraların tarih boyunca tedavülde olması da bunun bir göstergesidir.
3. Para basma fikri dini açıdan yaklaşıldığında birinci öncelik görülme de sonraki süreçte diğer ülkelerin parasal hegemonyasından kurtulup ekonomik bağımsızlığa kavuşmak için önemli bir araç olarak görülmüştür. Abdülmelik b. Mervân'ı para basmaya sevk eden etkenlerin başında da bu gelmektedir.⁷⁷ Hz. Peygamber döneminde farklı öncelikler sebebiyle yeni para basımının gerçekleşmeyip sonraki dönemlere bırakılmış olması Müslümanların, ekonomik ilişkilerinde dönemin şartlarını ve sahip oldukları gücü birlikte değerlendirerek hareket ettiklerini göstermektedir.

1.3. Ticari/Finansal Nitelikli Akitlere Yönelik Düzenlemeler

Hz. Peygamber öncesi cahiliye devri toplumunun ticari hayatına

⁷⁵ Fatih Erkoçoğlu, “Abdülmelik B. Mervân'ın Para Reformu”, *İSTEM* 8 (Aralık 2006), 171-186.

⁷⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 452.

⁷⁷ Kaynaklarda aktarıldığına göre piyasada kullanılan bazı paraların üzerinde tevhid inancına aykırı yazılar bulunuyordu. Halife Abdülmelik bunun değiştirilmesini emretti ve üzerine yeni yazılar yazdırdı. Bundan rahatsız olan Bizans İmparatoru'nun bu durum düzeltilmezse para ambargosu uygulayacağını söylemesi üzerine Abdülmelik yeni dinarlar bastırarak ülkesini Bizans'ın parasal hegemonyasından kurtarmıştır. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târihi'l-mülûk*, 6/148-149; Uslu, “İslâm Hukukunda Para Birimleri”, 31-32.

bakıldığında burada pek çok akit ve ortaklık türlerinin bulunduğu görülmektedir. Müşâreke (sermaye ortaklığı) ve müdârebe (emek-sermaye ortaklığı)⁷⁸ dönemin genel ticari ortaklıklarına; muhâkale⁷⁹, muhâbere, müzâraa⁸⁰ ve müsâkât⁸¹ ise zirai ortaklıklara örnek teşkil etmektedir. Yine o dönemde bey‘ (satım akdi), selem (peşin bedelle veresiye mal satım akdi) ve icâre (kiralama akdi) gibi temel akitlerin yanı sıra müzâbene,⁸² muhâdara⁸³ ve muâveme⁸⁴ gibi tarım ürünlerinin satışıyla alakalı akitler de mevcuttu. Bunun yanında habeletü’l-habele⁸⁵, münâbeze,⁸⁶ mülâmese⁸⁷ ve bey‘u’l-hasât⁸⁸ gibi taraflardan birinin zarara uğramasına sebep olan ve genel anlamıyla haksız kazanç sebebi görülen bey‘u’l-garar⁸⁹ kapsamında

⁷⁸ Müşâreke, sermaye ortaklığını ifade ederken müdârebe ise emek-sermaye ortaklığını ifade etmektedir. Bu akitte ortaklardan biri sermaye, diğeri ise emeğini ortaya koyarak belirli kar oranı üzerinden anlaşma yapmaktadır. Aynî, *el-Binâye*, 10/42-43.

⁷⁹ Muhâkale başaktaki ürünü tahmini bir eşitlikle eldeki buğday karşılığında satmak anlamında kullanılmaktadır. Cüveynî, *Nihâye*, 5/166.

⁸⁰ Müzâraa ve muhâbere kavramları, tarladan elde edilecek belirli orandaki ürün karşılığında arazi sahibi ile işçi arasında yapılan zirai ortaklık akdini ifade eder. Bazı kaynaklarda yapılan sözleşmede tohumun tarla sahibinden olması halinde buna müzâraa, çalışandan olması halinde ise buna muhâbere denildiği ifade edilmektedir. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/217.

⁸¹ Müsâkât kelimesi çıkacak ürünü belli bir oranda paylaşmak üzere meyve bahçesi veya üzüm bağı sahibiyle bunların bakım ve sulamasını üstlenecek işletmeci arasında yapılan sözleşmeyi ifade eder. Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/70-71.

⁸² Müzâbene, ağaçtaki taze hurmanın yerdeki kuru hurma karşılığında satılmasını ifade eden bir akit türüdür. Cüveynî, *Nihâye*, 5/166.

⁸³ Muhâdara, zirai mahsullerin ve özellikle ağaçtaki meyvenin faydalanmaya elverişli hale gelmeden satım akdine konu edilmesini ifade etmektedir. Cengiz Kallek, “Muhâdara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/388-390.

⁸⁴ Muâveme bu yılki ürünleri gelecek yıl çıkacak ürünler karşılığında satmak ya da iki, üç veya daha fazla senenin ürününü satmak anlamına gelir ki buna bey‘ussinîn de denir. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/391.

⁸⁵ Habeletü’l-habele, devenin karnındaki yavrunun yavrusunun satışa konu edilmesi ya da devenin yavrusunun yavrulayacağı zamana kadar şeklinde yapılan veresiye satış olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Cüveynî, *Nihâye*, 5/431.

⁸⁶ Münâbeze, tarafların kıyemî bir malı incelemeden birbirlerine atmalarıyla gerçekleşen bir satım şeklinin adıdır. Celal Yeniçeri, “Münâbeze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/561-562.

⁸⁷ Mülâmese, daha çok top halindeki kumaşı açıp incelemeden sadece elle dokunmak suretiyle yapılan satım akdi için kullanılmıştır. Celal Yeniçeri, “Mülâmese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/355-356.

⁸⁸ Bey‘u’l-hasât, atılan taş hangi elbise veya kumaş topuna isabet ederse onun satılmış olacağı veya akdin gerçekleşmesinin, taraflardan birinin elindeki taşın yere düşmesine bağlanması gibi anlamlara gelmektedir. Yeniçeri, “Münâbeze”, 31/561-562.

⁸⁹ Garar, akdin haksız kazançla yol açacak ölçüde kapalılık taşımasını ifade ederken bey‘ul-garar da bu tür akitleri kapsamaktadır. İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”,

mütalaa edilebilecek nitelikteki akitler de piyasada yer etmişti.⁹⁰ Tasriye olarak bilinen ve bol sütlü görünmesi için günlerce sağılmadan pazara getirilen hayvanın satışa konu edilmesi anlamına gelen uygulama da bu kapsamda zikredilecek bir diğer husustur.⁹¹ Yine bu dönemde karz ve ribâ/faiz gibi kredi yöntemleri olarak sınıflandırılabilir uygulamalar da bulunmaktaydı.⁹²

Yukarıda cahiliye devrinde mevcut olan ticari faaliyetlere kısaca temas ettikten sonra şimdi de Hz. Peygamber'in bu akitlere yaklaşımını ele alalım. Bu bağlamda öncelikle ifade etmemiz gerekir ki Hz. Peygamber, içine doğduğu toplumu ilâhî vahye uygun olarak dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken de toplumda mevcut bulunan uygulamaların ıslahına öncelik vermiş, yasakladığı akitlerin yanında pek çok akit türünü aykırı unsurlardan arındırarak ibkâ etmiştir. Allah Resûlü'nün akitlerle ilgili yaptığı tasarruflarını tek tek zikretmek çalışmamızın hacmini aşacağından bu tasarruflardan çıkarılabilecek sonuçlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Onun mevcut akitlerle ilgili tasarruflarını analiz ettiğimizde şu ilkeleri çıkarmamız mümkündür:

1. Sermayenin nemalandırılması ticari faaliyetler aracılığıyla olmalı, paradan para kazanma cihetine gidilmemelidir.

Kur'ân-ı Kerim'de alışverişin helal, faizin ise haram olduğunun vurgulanması⁹³ ve Hz. Peygamber'in konu hakkındaki söz ve uygulamaları bunu gerektirmektedir. Onun, Veda hutbesinde faizin her türlüşünü yasaklayıp ayaklarının altına aldığı söylemesi⁹⁴ bu hususa verilen önemi göstermektedir. Nitekim kendisine altın ve gümüşün değişimi hususunda soru yöneltildiğinde bunun peşin olması gerektiğini, aksi olması halinde bunun farklı bir faiz türü olacağını ifade etmiştir.⁹⁵ Yine buğday ve hurma gibi ürünlerin karşılıklı değişiminde cinsler aynı olduğu takdirde eşitlik ve peşinlik; farklı cinslerin değişiminde ise peşinlik şartı aranmıştır. Aksi işlemlerin faiz kapsamına gireceği beyan edilmiş ve faiz yollarının kapatılması amacıyla bu tür ürünlerin daha çok para ile alınıp satılması teşvik edilmiştir.⁹⁶

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366-367.

⁹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/371,385-388, 394; Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*, 68.

⁹¹ Buhârî, "Büyü", 65.

⁹² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/395, 399-400.

⁹³ el-Bakara 2/278-279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/161; er-Rûm 30/39.

⁹⁴ Müslim, "Hac", 19.

⁹⁵ Buhârî, "Büyü", 77-81; Ebü'l-Hasan İbn zî'l-Vizâreteyn Alî b. Muhammed b. Aḥmed el-Ḥuzâ'î, *Tahrîcu'd-delâlati's-sem'îyye 'alâ mâ kâne fî 'ahdi Resûlillah mine'l-hıref ve's-şinâ'î ve'l-'amâlâtî's-şer'îyye*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419), 694; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 2/28.

⁹⁶ Buhârî, "Büyü", 74-76; 83, 89.

2. Kendisinden faydalanılması haram olan ürünler satışa konu edilmemelidir.

Domuz eti başta olmak üzere faydalanılması haram olan ürünlerin⁹⁷ ticarî faaliyette kullanılmasının yasaklanması buna örnek teşkil etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Mekke fethinde bu gibi ürünlerin satışının haram olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸

3. Ticarî faaliyetler karşılıklı rıza esası üzerinden yürütülmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâınıza dayanan ticaret böyle değildir..."*

⁹⁹ âyeti bu ilkeyi vurgulamaktadır. Bu bağlamda haksızlıkların önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınması da vurgulanan bir diğer husustur. Müdâyene âyeti olarak bilinen Bakara Sûresi 282. âyette borçların yazılarak kaydedilmesinin ve bu tür ilişkilerin şahitlerle güvence altına alınmasının istenmesi¹⁰⁰ taraflar arasında ortaya çıkması muhtemel olan çekişmelerin baştan önlenmesine dönük tedbirler olarak dikkat çekmektedir.

4. Zarara ve haksızlığa sebep olan uygulamalardan kaçınılmalıdır.

Bu ilke geniş kapsamlı olup aşağıdaki hususları da içine almaktadır:

a. Akdin konusunun mevcut ve tesliminin mümkün olması gerekir.

Hz. Peygamber akid konusunun akit esnasında mevcut olmaması sebebiyle cahiliyede mevcut olan "habelü'l-habele" şeklindeki akdi yasaklamıştır.¹⁰¹ Yine onun, akde konu edilen şeyin niteliği bilinmediği için "bey'u'l-melâkîh" ve "bey'u'l-medâmîn" gibi akitleri nehyettiği kaynaklarda yer almıştır.¹⁰² Hadislerde henüz yakalanmamış denizdeki balığın ve havadaki kuşun satışına dair yasaklar da malın elde bulunmayıp tesliminin mümkün olmaması ile ilişkilidir.¹⁰³ Memedeki sütün satışa konu edilmesi ve dalgıcın, daldığında çıkaracağı şeyi daha baştan satışa konu etmesi de bu kapsamda yasaklanan diğer uygulama örnekleridir.¹⁰⁴ Bütün bunlar taraflar arasında meydana gelebilecek çekişmeyi ve oluşması muhtemel mağduriyetleri önlemeye dönük tedbirler kapsamındadır.

⁹⁷ el-Bakara 2/173.

⁹⁸ Buhârî, "Büyü", 103, 112-113; Aynî, *el-Binâye*, 8/382.

⁹⁹ en-Nisâ 4/29.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/282.

¹⁰¹ Buhârî, "Büyü", 61.

¹⁰² Bu iki kavram, dişi hayvanın rahmindeki ceninin ve erkek hayvanın sulbündeki dölün satışını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, thk. Muḥammed Muştafâ el-'A'zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004), 4/946.

¹⁰³ Cüveynî, *Nihâye*, 5/406.

¹⁰⁴ İbn Mâce, "Ticârât", 24.

b. Akdin konusu veya fiyatın akit esnasında aldanmaya götürmeyecek şekilde belirlenmiş olması gerekir.

Münâbeze ve mülânese akitlerinin yasaklaması bu ilkeye aykırılıkla gerekçelendirilmektedir. Zira burada “hangi mal atılırsa o satılmış olacak”, “hangisine ellenirse o alınacak” şeklinde akit yapılmaktaydı. Bu da taraflardan birinin zarar etmesine sebepti. Bey‘u’l-hasât ifadesiyle karşılık bulan ve atılan taşın isabet ettiği malın satılacağı anlamına gelen satış şekli de aynı amaçla yasaklanan bir diğer akittir.¹⁰⁵ Yine bey‘ateyni fî bey‘atin (bir satışta iki satış)¹⁰⁶ ile ağaçtaki taze hurmanın yerdeki kuru hurma karşılığında satılması anlamına gelen “müzâbene” uygulamasının yasaklanması¹⁰⁷ da bu ilkenin bir gereğidir.

c. Akitlerde taraflardan birinin zararına şartlar koşulmamalıdır. Hz. Peygamber‘den, zirai ortaklıkları ifade eden muhâbere, müzâraa ve muhâkale gibi akitlere ilişkin nakledilen bazı olumsuz ifadeler, söz konusu akitlerde taraflardan birini zarara uğratan şartlar koşulması haline hamledilmektedir. Zira o dönemde bahsi geçen ortaklıklarda tarlanın sulak kısmından çıkan ürünün tarla sahibine, geri kalanın ise işçiye ait olması gibi şartlar koşuluyor ve bu da çeşitli anlaşmazlıklara sebep olabiliyordu.¹⁰⁸ Buna mukabil tarladan çıkacak ürünün yarısı, üçte biri vb. oranlar karşılığında yapılan zirai ortaklıklar devam etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber‘in Hayberlilerle yaptığı anlaşma da bu minvaldedir.¹⁰⁹ Bu da zikri geçen akitlerin taraflardan birine zarar veren şartlardan arındırılıp devam ettirildiği anlamına gelmektedir. Fakihlerin çoğunluğunun bu türden ortaklıklara cevaz vermesi¹¹⁰ de buna dayanmaktadır.

d. Satıma konu edilen zirai ürünlerin, kendisinden faydalanılabilecek kıvama erişmiş olması gerekir.

Tarımsal ürünlerin satım şekillerinden olan ve ağaçtaki meyvenin kendisinden faydalanılacak kıvama gelmeden satımı anlamına gelen

¹⁰⁵ Buhârî, “Büyü”, 62-63, 92. Cüveynî, *Nihâye*, 5/432-433; Aynî, *el-Binâye*, 8/156-157.

¹⁰⁶ Tirmizî, “Büyü”, 18. Bey‘ateyni fî bey‘atin (bir satışta iki satış) kavramı, iki türlü anlaşılmıştır. Bunlardan birincisine göre akdin, “Bu malı peşin yüz, vadeli ise iki yüze sattım” şeklinde iki fiyat belirtilip netlik sağlanmadan yapılmasını ifade etmektedir. Bu da akitte fiyatın net olmadığı anlamına gelmektedir. İkincisine göre ise “Şu malı, sendeki falan şeyi bana satman şartıyla sana sattım” şeklindeki bir akdi ifade etmektedir. Burada ise akitte fasit bir şart bulunmaktadır. Cüveynî, *Nihâye*, 5/436.

¹⁰⁷ Buhârî, “Büyü”, 92. Bu uygulamada net bir tartı ve ölçü olmaksızın götürü usulü yapılan bir akit söz konusu olduğundan tarafların aldanması ihtimali söz konusudur. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/223, 226.

¹⁰⁸ Buhârî, “Büyü”, 92; “Müzâraa”, 9, 11, 16-17; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/218-219.

¹⁰⁹ Buhârî, “Müzâraa”, 7, 8, 10; Aynî, *el-Binâye*, 11/476.

¹¹⁰ Bk. Abdullah Çolak, *İslam Borçlar Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 339.

muhâdara satışının yasaklanması¹¹¹ bu amaca matuftur. Zira bu uygulamada ürünün toplanmadan helak olması halinde zarar ve tartışma ortaya çıkmaktaydı. Hz. Peygamber de ürünün olgunlaşmadan satımını yasaklamakla¹¹² bunun önüne geçmiş oldu.

e. Mal sahibi satıma konu ettiği malı, müşteriye yanıtacak şekilde olduğundan farklı gösteren hileli yöntemlere başvurmamalıdır.

Hz. Peygamber'in cahiliyede mevcut olan tasriye satışını yasaklaması ve yapılması halinde de müşterinin zararının giderilmesi gerektiğini emretmesi¹¹³ bu ilkenin bir gereğidir. Zira bu uygulamada satıma konu olan hayvan, satış öncesi sağlanmadığından memesi süt dolu görünür ve bu da müşterinin zarara uğramasına sebep olurdu.¹¹⁴

f. Tazmin sorumluluğu ve kâr getirisi birbirine paralel olmalıdır.

Hz. Peygamber'in "Riskine katlanılmayan malın kazancı helal olmaz"¹¹⁵ buyurarak tazmin ile kazancın birbirine paralel olması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹⁶ Zira aksi durumda tazmin sorumluluğu başkasında bulunan bir maldan kâr elde edilmesi yoluyla haksızlık söz konusu olmaktadır.

1.3.1. Değerlendirme

Hz. Peygamber'in toplumda mevcut olan ticari akitlere yaklaşımı incelendiğinde onun, beşeri aklın tarihî süreç boyunca ürettiği akitlere temelden bir karşıtlık içerisinde olmadığı görülür. Bununla birlikte o, cuma vakti alışverişin yasaklanması örneğinde olduğu gibi ticaretin ibadete engel olmaması gerektiğini ilke olarak ortaya koymuştur. Bu da çalışmamızın girişinde temas etmeye çalıştığımız İslâm'ın insan tasavvuruyla yakından ilişkilidir. Faydalanılması haram olan ürünlerin satışının yasaklanması da bu çerçevede anlaşılmalıdır. Buna ilaveten cahiliye devrinde yaygın olan faizi yasaklaması ise üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Esasen faiz yasağı çok önemli temel bir ıslahat niteliğindedir. Zira faiz, servetin belli bir azınlığın elinde kalmasına, halkın diğer kesimlerinin ise bu azınlığa muhtaç olmasına sebep oluyordu. Bu ise birtakım sosyal sarsıntı ve patlamalara sebep olma potansiyeli taşımaktaydı. Çünkü borçlu, olanca gayretine rağmen aldığı parayla hiç kazanç elde edemese de faizi ödemek zorundaydı. Bu da bütün riskin borçluya yüklenmesi anlamına gelmekteydi.¹¹⁷ İslâm, bir taraftan faizi yasaklarken diğer taraftan ise

¹¹¹ Buhârî, "Büyû", 92.

¹¹² Buhârî, "Büyû", 85-87.

¹¹³ Buhârî, "Büyû", 65.

¹¹⁴ Cüveynî, *Nihâye*, 5/207.

¹¹⁵ İbn Mâce, "Ticârât", 20.

¹¹⁶ İbn Mâce, "Ticârât", 43.

¹¹⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/960-961.

alternatif yöntemlere yönlendirmede bulunmuştur. Faizsiz borç verme işlemi bu alternatiflerin başında gelmektedir.¹¹⁸

Pek çok âyette emir ve teşvik edilen zekât, sadaka ve infâk gibi kavramlar da diğer alternatiflere işaretler. Yine borçluların zekât alabilecekler arasında zikredilmesi,¹¹⁹ borç verilmesinin tavsiye edilmesi¹²⁰ ve ödeme güçlüğü yaşayan kişilere vade tanınmasının istenmesi¹²¹ ticari hayatın getirdiği zorlukların ne şekilde aşılması gerektiğine ışık tutmaktadır. Bütün bunlar, İslâm iktisat anlayışında salt maddi fayda eksenli bir yaklaşımın söz konusu olmadığını, bunun yerine İslâm'ın insan tasavvuruna da uygun düşecek şekilde uhrevi faydanın da dikkate alındığını göstermektedir. Paylaşmanın yerini sömürme anlayışının aldığı günümüz dünyasında İslâm'ın infakı teşvik eden bir ekonomik sistemi önermesi dikkat çekicidir.

Cuma vakti alışveriş yasağı, faiz yasağı ve faydalanılması haram olan ürünlerin satışının yasaklanması hususlarına ilaveten Hz. Peygamber'in Kur'anî bir emir olan "ticaretin karşılıklı rıza ile yapılması" ilkesini merkeze aldığı ve taraflardan birine ya da her ikisine zarar veren uygulamaları da yasakladığı anlaşılmaktadır. Nitekim akitlerde haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık, aldatma ve bilinmezlik anlamlarına gelen "garar", "gabn" ve "cehalet" in temel problemler olarak görüldüğü ve bu unsurları barındıran akitlerin yasaklandığı bilinmektedir. Hayvanın karnındaki yavrunun yavrulamasına bağlanan satımın yasaklanması, henüz mevcut olmayan yavrunun satışa konu edilmesi gibi hususlar bu kapsamdaki tasarruflara örnek verilebilir. Yine havadaki kuşun, denizdeki incinin, devenin taşıdığı malın satışı gibi tarafların künhüne tam vakıf olmadıkları malları satmalarının yasaklanması da konuyla ilgili başka örneklerdir.¹²²

Hz. Peygamber'in akitler bağlamındaki tasarruflarına bakıldığında onun, ıslahı mümkün olanları ıslah, ıslahı mümkün olmayanları ilgâ, ıslaha ihtiyaç duymayanları ise ibkâ etmek şeklinde bir yöntem benimsediği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisinden önce de mevcut olan emek ve sermaye ortaklığı olan mudarebeyi ibkâ etmiş¹²³ mülâmese, bey'ul-

¹¹⁸ Borç vermek teşvik edilmiş olmakla birlikte borcu zamanında ödemenin önemi üzerinde durulmuş ve ödeme gücü olduğu halde borcu geciktirmenin zulüm olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte zorluk çeken borçluya kolaylık sağlamanın da önemi ayrıca vurgulanmıştır. Buhârî, "İstikrâr", 21; "Büyü", 17-18; Müslim, "Müsâkât", 6; Tirmizî, "Büyü", 67.

¹¹⁹ et-Tevbe 9/60.

¹²⁰ el-Hadîd 57/18.

¹²¹ el-Bakara 2/280.

¹²² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/390 vd.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/960.

¹²³ Aynî, *el-Binâye*, 10/42-43.

hasât vb. cehalet içeren akitleri ise ilgâ etmiştir.¹²⁴ Bu bağlamda o, tarladaki mahsûlün kendisinden faydalanılacak kıvama gelmeden satışı ile satın alma akdi gerçekleştirildiği halde henüz teslim alınmayan malın teslim edilememe riski sebebiyle bir başkasına satışı gibi tek taraflı risk esasına dayanan akitleri de yasaklamıştır.¹²⁵ Buna mukabil yaygın olan icâre akdini ücretin netleştirilmesi, tam olarak ve alın teri kurumadan verilmesi gibi emirleriyle,¹²⁶ zirai ortaklıkları ise taraflardan birine zarar veren şartlardan arındırmak suretiyle ıslah etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de satım akdinin helal kılındığının mutlak olarak ifade edilmesi,¹²⁷ Hz Peygamber'in de mevcut akitleri tümünden kaldırmak yerine bir kısmını fesâd unsurlarından arındırarak meşru kabul etmesi "Akitlerde aslolan sahih olmasıdır"¹²⁸ ilkesinin doğmasına sebep olmuştur. Nitekim Serahsî (ö. 483/1090), "Müslümanlar arasında cerayan eden akitlerde aslolan sahih olmasıdır" demektedir.¹²⁹ Teftâzânî (ö. 792/1390) de "Akitlerde aslolan caiz ve geçerli olmasıdır" ifadesinden sonra "Şer'î kurallar da ancak bunu gerçekleştirmeye dönük olarak konulmuştur" cümlesini kullanmaktadır.¹³⁰ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de haramlığına veya batıl olduğuna delalet eden nas ya da kıyas bulunmadıkça akitlerin haram ya da batıl kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır.¹³¹

Akitleri bu açıdan etraflıca inceleyen İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350), "Sıhhati hususunda bir delil bulunmadıkça yapılan akitler ve koşulan şartlar batıldır" şeklindeki anlayışın akitlerde butlanın asıl olduğu kabulüne dayanan hatalı bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır. İbnü'l-

¹²⁴ Aynî, *el-Binâye*, 8/156-157.

¹²⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/960.

¹²⁶ İbn Mâce, "Rühûn", 4.

¹²⁷ el-Bakara 2/277. "Allah bey'i helal, faizi ise haram kıldı" meâlindeki bu âyette kullanılan "el-bey" kelimesindeki el takısı cins için olup umum ifade etmektedir. Bu şekilde bir ifade kullanılarak helallik vurgusu yapılması akitlerde tahsis edici bir delil bulunmadıkça mübahlığın asıl olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 3/356-357.

¹²⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyîs (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993), 22/90; Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Serhi'l-kebir* (b.y.: y.y., ts.), 2/217.

¹²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/92.

¹³⁰ Mes'ûd b. 'Omer b. 'Abdullâh et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Telviḥ 'ale'l-Tavdîḥ* (Mısır: Mektebetu Şabîḥ, ts.), 1/89.

¹³¹ Ebü'l-'Abbâs Takîyyüddîn Ahmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ li'bni Teymiyye* (b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987), 4/76,79,90-93.

Kayyim, fakihlerin çoğunluğunun bu anlayışa karşı olup akit ve şartlarda aslolanın mübahlık olduğu ilkesini benimsediklerini nakletmektedir. Sahih ve yaygın kabul gören bu görüşe göre iptal edildiğine veya yasaklandığına dair bir delil bulunmadıkça akitlerde aslolan ibahadır.¹³² Esasen İslâm'ın evrenselliği de bunu gerektirmektedir.

Akitlerde ibahanın asıl olduğu anlaşıldığına göre bir akdin yasaklanan kapsama girip girmediğinin tespiti için akdi fasit kılan sebepler üzerinde durmak gerekir. İbn Rüşd (ö. 595/1198), akitleri fasit kılan unsurları zikrederken genel fesâd sebeplerini “fesâdın asılları” şeklinde formüle etmekte ve bunları satıma konu olan şeyin haramlığı, faiz, garar ve bunlardan birine veya her ikisine götüren şartlar şeklinde dört sınıfta toplamaktadır. İbn Rüşd bunun dışında hariçten bir sebeple hakkında nehiy varit olan akitlerin de bulunduğu dikkat çekmekte ve bunlara gış/aldatma, zarar gibi sebepleri örnek vermektedir.¹³³ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de meseleye bir başka zaviyeden yaklaşmakta ve mâlî muamelelerin üzerine bina edildiği esasların dört olduğunu zikretmektedir. Birincisi “*Mallarınızı aranızda batıl olarak yemeyin*”¹³⁴ âyeti, ikincisi “*Allah bey'i helal faizi haram kıldı*”¹³⁵ âyeti, üçüncüsü garar ile ilgili hadisler, dördüncüsü ise makâsîd ve maslahatın itibara alınmasıdır.¹³⁶ İbnü'l-Arabî, yasaklanan mâlî muamelelerin sebeplerinin elli altı tane olduğunu zikrettikten sonra bunların “faiz”, “garar” ve “*Mallarınızı aranızda batıl olarak yemeyin*” âyetindeki “batıl” başlıkları altında toplanabileceğini ifade etmektedir. Ona göre “*Allah bey'i helal faizi haram kıldı*” âyeti ile zikri geçen bu âyet meselenin özünü ortaya koymaktadır.¹³⁷

Kanaatimizce bütün bu değerlendirmelerden çıkarılacak sonuç şu olmalıdır: Herhangi bir ticari muamele, hakkında özel nehiy bulunmayıp genel fesâd sebeplerini taşıyor ve tarafların maslahatını gerçekleştiriyorsa bu muamele sahih kabul edilir. İnsanlar arasındaki muameleleri fesâda nisbet etmektense mümkün olduğu ölçüde sıhhate hamletmenin evlâ olduğu ilkesi¹³⁸ de bunu gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in akitlerle

¹³² İbn Kayyim Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmu'l-muvakkı'în 'an Rabbi'l-âlemin*, thk. Muhammed 'Abdusaelâm İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/259.

¹³³ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed b. Aḥmed İbn Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-muctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dârü'l-Ḥadîs, 1425/2004), 3/145.

¹³⁴ el-Bakara 2/188

¹³⁵ el-Bakara 2/275

¹³⁶ Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/137.

¹³⁷ İbnü'l-'Arabî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, 1/323-324.

¹³⁸ Ebû'l-Huseyn Aḥmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Aḥmed el-Ḳudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Aḥmed Serrâc - 'Alî Cum'a Muhammed (Kahire: Dârü's-Selâm,

ilgili tasarrufları da bu sonucu teyit etmektedir. Burada İbnü'l-Kayyim'in şer'î siyaset bağlamında vurguladığı üzere bir uygulamanın meşruiyeti hususunda o uygulamanın nasların ortaya koyduğu temel ilkelere aykırı olup olmaması açısından incelenmesi gerekir.¹³⁹ Karşılaşılabilecek her bir meselenin naslarda geçmesini beklemek gerçekçi olmadığından, ortaya çıkacak yeni uygulamaların naslara ve nasların ortaya koyduğu temel ilkelere aykırı olup olmadığının tespiti önem arz etmektedir. Bu ise yetkin ilim adamları tarafından yapılabilecek bir husustur. Bu yaklaşım günümüzde ortaya çıkan yeni akitleri değerlendirme sadedinde yol göstericidir.

Sonuç

İslâm dini, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemeye dönük ilkeleri ve bunları toplumda yerleştirmeye dönük emir ve nehiyleri beraberinde getirmiştir. İktisadi hayatla ilgili düzenlemeler de bu kapsamdadır. Konu hakkındaki âyetlere bakıldığında Kur'an-ı Kerim'de iktisatla ilgili genel çerçeve mahiyetinde temel ilkelere temas edildiği görülmektedir. Nitekim dünya-âhiret dengesinin korunması, faizden uzak durulması, ticari faaliyetlerde karşılıklı rızanın esas alınması, ölçü ve tartıda adil davranılması, haksız kazançtan sakınılması gibi hususlar bu genel çerçevenin yapı taşlarıdır. Yine dinen meşru olmayan malların satışından sakınılması, ticaretin ibadete engel olmaması gibi vurgular iktisadi hayatın dinî hayattan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Helal rızık vurgusu ise İslâm iktisadının çatısını oluşturmaktadır. Ayrıca bir taraftan mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunun ifade edilmesi diğer taraftan ise çalışmanın teşvik edilmiş olması İslâm'ın insan tasavvuruna ve onun dünya-âhiret dengesini kurmakla sorumlu olduğu gerçeğine ışık tutmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in iktisadi hayata ilişkin koyduğu kurallar "temel ilkeler" şeklinde olup çok detaylı değildir. Hz. Peygamber'in sünnetinde ise bu hususta değerlendirmeye konu olabilecek veriler azımsanmayacak kadar fazladır. Onun bu bağlamdaki tasarrufları Kur'an'daki emirlerin de beyanı mahiyetinde olacağından çalışmamızdaki esas değerlendirme Hz. Peygamber'in tasarrufları bağlamında yapılmıştır. Çalışmamızda Hz. Peygamber'in pazar, para ve ticari akitlerle ilgili tasarrufları analize tabi tutulmuştur. Çalışmamızın her bir bölümünde Hz. Peygamber'in tasarruflarından çıkarılacak sonuçlar değerlendirme başlıkları altında ortaya konulmuştur. Bu bağlamda ifade edilmelidir ki, Hz. Peygamber, iktisat alanında mevcut olan uygulamaları toptan reddetme cihetine gitmemiştir. Nitekim o, mevcut pazarlarda alışverişe yasak getirmemiş

1427/2006), 5/2361; Serahsî, *el-Mebsût*, 17/62; 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/177; Aynî, *el-Binâye*, 8/17.

¹³⁹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkı'in*, 4/283-284; İbn Kayyim, *eş-Turukû'l-hukmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye* (b.y.: Mektebetü Dâri'l-Beyân), 12-13.

yeni bir pazarı ise ancak Medine'ye hicretten sonra kurdurmuştur. Bu yeniliğin arkasındaki temel amaç ise haksızlıkların önlendiği, rekabetin önünün açıldığı adil bir iktisadi yapının tesis edilmesidir. Nitekim pazar için konulan kurallara bakıldığında mevcut tekelciliğe karşı rekabet imkânının sağlanması, tüccarların üzerindeki külfetin azaltılması ve maliyetlerin düşürülmesi gibi maslahatların gözetildiği dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber fiyatlara müdahale etmeyip piyasanın arz-talep dengesi çerçevesinde doğal mecrasında oluşmasını istemiştir. Yine o, piyasada tedavülde olan paralarla alışverişi devam ettirmiştir. Onun parayla ilgili en önemli tasarrufu haksızlığa sebep olan para kırmayı yasaklamasıdır. Râşid halifeler döneminde de durum bu minval üzere devam etmiştir. Ancak Hz. Ömer piyasadaki farklı dirhem çeşitlerinin karışıklığa yol açması sebebiyle paraların standardizasyonuna duyulan ihtiyaç gereği para için yeni standartlar belirlemiştir. Bütün bunlar haksızlıkları önlemeye dönük tasarruflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni para basımı ise parasal anlamda başka ülkelerin hegemonyasından kurtulmak amacıyla Emevîler döneminde gerçekleşmiştir. Bu da bir taraftan başka ülkelerin paralarının kullanılmasının temelde İslâm'a aykırı olmadığını gösterirken, diğer taraftan paranın bir tahakküm aracı olarak kullanıldığı dikkate alındığında yeni para basımının ne ölçüde önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim gerçek anlamda bir ekonomik bağımsızlıktan söz edilebilmesi de ekonomi sahiplerinin değerlerine uygun bir paralarının bulunmasını gerektirmektedir.

Ticari akitler bağlamında da Hz. Peygamber'in mevcut akitleri toptan kaldırıp yeni akitler ihdas etme cihetine gitmediği, aksine beşer aklının ürettiği bazı akitleri kendilerini kuşatan ifsat edici unsurlardan arındırarak devam ettirdiği görülmektedir. Faizin yasaklanması, bazı malların meşru kabul edilmemesi ve cuma vakti alışveriş yapılmasının yasaklanması hususlarına ilaveten ticari faaliyetlerin karşılıklı rıza ile yapılması ilke olarak benimsenmiş ve haksızlığa sebep olan uygulamalar da yasaklanmıştır. Bu bağlamda belirsizlik, aldatma ve cehaletin haksızlığa sebep olan temel unsurlar olarak öne çıktığı görülmektedir. Bütün bunlara bakıldığında Hz. Peygamber'in, kat'î yasakları belirlemekle birlikte mevcut uygulamaları fesâd unsurlarından arındırarak ıslah etmeyi öncelediği gözlenmektedir. Bu da "akitlerde aslolan mübahlıktır" ilkesinin ortaya çıkmasına, dolayısıyla da içinde fesâd sebeplerinden birini barındırmayan akitlerin mubah kabul edilmesine yol açmıştır. Hiç şüphesiz bu da ortaya çıkan yeni akitlere yaklaşım hususunda önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Kaynakça

- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîhi'l- 'Arab kable'l-İslâm*. Bağdat: y.y., 1993.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1420/2000.
- Baysa, Hüseyin. *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Belâzurî, Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir. *Fütûḥü'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-şâḥih*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavḳi'n-Necât, 1422.
- Cuveynî, Ebû'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh. *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-meḡheb*. thk. Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb. b.y.: y.y., 1428/2007.
- Çolak, Abdullah. *İslam Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2. Basım, 2022.
- Çolak, Abdullah. "İslâm'ın İktisâdî Prensipleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (Ağustos 2003), 29-49.
- Desûkî, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Arafe ed-Desûkî. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Dinler, Zeynel. *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2014.
- Döndüren, Hamdi. "Müsâkât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Garar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/366-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arnaûṭ. 7 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l- 'Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ya'la, Muhammed b. el-Huseyn İbnü'l-Ferra'. *el-Âḥkâmu's-sultâniyye*. Beyrut: y.y., 1421/2000.
- Erkoçoğlu, Fatih. "Abdûlmelik B. Mervân'ın Para Reformu". *İSTEM* 8 (Aralık 2006), 171-186.
- Gül, Ali Rıza. "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 28-78.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Huzâ'î, Ebû'l-Hasan İbn zî'l-Vizâreteyn Alî b. Muhammed b. Aḥmed. *Tahrîcu'd-delâlati's-sem'iyye 'alâ mâ kâne fî 'ahdi Resûlillah mine'l-hıref ve's-şinâ'î ve'l-'amâlâti's-şer'iyye*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *eṭ-Ṭuruḳu'l-hukmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*. thk. Nâyif b. Aḥmed el-Ḥamd. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1428.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmu'l-muvaḳḳi'în 'an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed 'Abdusaelâm İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1411/1991.

İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu‘ayb el-Arnâût. 5 Cilt. b.y.: Dârü’-r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve’n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu‘mân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419/1999.

İbn Rüşd, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü’l-muctehid ve nihâyetü’l-mukteşid*. 4 Cilt. Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1425/2004.

İbn Sa’d, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’. *et-Tabakâtü’l-kübrâ*. thk. İhsân ‘Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1388/1968.

İbn Teymiyye, Ebû’l-‘Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. ‘Abdilhalîm b. Mecdiddîn ‘Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâva’l-kübrâ li’bni Teymiyye*. 6 Cilt. b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1408/1987.

İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-aşâb*. thk. ‘Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Cil, 1413/1992.

İbnü’l-Mülâkkın, Ebû Hafş ‘Omer b. ‘Alî b. Ahmed el-Mısrî. *et-Tavdîh li şerhi’l-Câmi’i ş-şahîh*. Dimaşk: y.y., 1429/2008.

İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*. thk. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Atâ - Muştafâ ‘Abdulkâdir ‘Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1412/1992.

İbnü’l-‘Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu’l-Kur’ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424/2003.

Kallek, Cengiz. “Pazar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kâsânî, ‘Alâ’uddîn Ebûbekir b. Mes’ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ’i’u ş-şanâ’i fî tertîbi ş-şerâ’i*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbü’l-idâriyye ve’l-‘amâlât ve’ş-şinâ’ât ve’l-metâcir ve’l-hâletü’l-‘ilmiyye elletî kânet ‘alâ’ahdi te’sîsi’l-medeniyyeti’l-İslâmiyye fî’l-Medîneti’l-münevereti’l-‘aliyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Erkâm, ts.

Kudûrî, Ebû’l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrid*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc - ‘Alî Cum’a Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dârü’s-Selâm, 2. Basım, 1427/2006.

Kundak, Oğuzhan. “İslâm Hukukuna Göre Kâğıt Paranın Temellendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 66 (Haziran 2024), 63-87.

Kurtubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi’ li-âhkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısrîyye, 1384/1964.

Köse, Fatma Betül. *Medine’de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Mâlik, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes. *el-Muvaţţâ’*. thk. Muhammed Muştafâ el-‘A’zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyd b Sultân, 1425/2004.

Mâverdi, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: y.y., ts.

Mısri, Refik Yunus. *İslâm İktisat Metodolojisi*. çev. Hüseyin Arslan. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.

Müslim, Ebü'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1374/1955.

Râzî, Ebü 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1420.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsûf*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993.

Solmaz, Yahya. *İslâm'da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmü's-Sultâniyye) Yürütme ve Yargı Kurumları*, Ankara: Kitabe Yayınları 2023.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1411/1990.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Târihu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Türâs, 2. Basım, 1387.

Teftâzânî, Mes'ûd b. 'Omer b. 'Abdullâh. *Şerhu't-Telviḥ 'ale't-Tavḍîḥ*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Şabîḥ, ts.

Tekdoğan, Ömer Faruk. "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/59 (Temmuz-Aralık 2020), 196-202.

Tirmizî, Ebü 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Uslu, Rifat. "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslami Araştırmalar Dergisi* 25/1 (Haziran 2014), 28-38.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî. *et-Tefsîru'l-basîf*. b.y.: y.y., 1430.

Yeniçeri, Celal. "Mülâmese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/536-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yeniçeri, Celal. "Münâbeze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/563. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

